

تدوین استراتژی بهینه آینده پژوهی هنر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی با تأکید بر اینستاگرام

چکیده

آینده فضای مجازی با تمام آشفتگی‌ها و عدم اطمینان‌های خود بی‌تردید یکی از مهم‌ترین فضاهایی است که فرصت‌های بزرگ پیشتازی در حوزه‌های مختلف و از جمله هنرهای اسلامی را در خود نهفته دارد و طبیعتاً کسانی بیش‌ترین شانس بهره‌گیری از این فرصت‌ها را دارند که از پیش خود را آماده کرده باشند. به همین منظور در این مطالعه سعی گردید تا با استفاده از یک روش توصیفی - پیمایشی و با استفاده از نظرات خبرگان و به‌کارگیری روش تحلیل SWOT استراتژی بهینه آینده پژوهی هنر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی نظیر اینستاگرام را تعیین نماییم. نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان داد که مناسب‌ترین استراتژی پیشنهادی، استراتژی رشد و ساخت هست. استراتژی و رشد ساخت، شامل نفوذ در بازار، توسعه بازار و نهایتاً توسعه محصول هست که طی آن از فرصت‌های موجود به‌منظور تحقق آینده مطلوب و آرمانی حداکثر استفاده به عمل خواهد آمد. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که عدم حضور جدی سازمان‌های فرهنگی و هنری در آموزش و ترویج هنرهای اسلامی به‌عنوان مهم‌ترین نقطه‌ضعف موجود در پلتفرم اینستاگرام است که به‌عنوان مانعی در شناساندن و توسعه هنرهای اسلامی مطرح می‌گردد. در مقابل، ترویج و ارتقای سطح دانش و مهارت‌های هنری نیز مهم‌ترین نقطه قوت این پلتفرم هست. کاهش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم استفاده‌کنندگان از این رسانه اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین فرصت و برملاشدن برخی حریم‌های خصوصی به‌عنوان مهم‌ترین تهدید موجود در فضای مجازی و استفاده از این رسانه اجتماعی شناخته می‌شود.

اهداف پژوهش:

۱. شناسایی و تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید هنر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی با تأکید بر اینستاگرام.
۲. تدوین استراتژی بهینه آینده پژوهی هنر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی با تأکید بر اینستاگرام.

سؤالات پژوهش:

۱. مهم‌ترین نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید هنر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی با تأکید بر اینستاگرام کدام‌اند؟
۲. استراتژی بهینه آینده پژوهی هنر اسلامی در شبکه‌های اجتماعی با تأکید بر اینستاگرام چیست؟

کلیدواژه‌ها: آینده پژوهی، هنر اسلامی، شبکه‌های اجتماعی، اینستاگرام، تحلیل سوات.

مقدمه

تا قبل از انقلاب صنعتی، هنر به‌مثابه موجودیتی تشریفاتی در قالب هنرهای دستی در اختیار طبقه‌ای خاص بود. پس از انقلاب صنعتی و تغییر اساسی در شیوه تولید و تکثیر آثار هنری به شیوه تولید ماشینی، هنر از انحصار طبقه‌ای خاص خارج شد و کپی ماشینی از یک شیء با ارزش یا هنری، جنبه عمومی‌تری را به هنر بخشید. هنر، برآیندی از فرهنگ و تمدن سرزمین‌ها و جوامع است و از این‌رو است که بازکاوی آن می‌تواند بیانگر مؤلفه‌های فکری و اعتقادی یک ملت باشد. به باور بسیاری از اندیشمندان معاصر، با کاوش و بررسی آثار هنری است که می‌توان به شناخت جامعه، مردم، دین، آداب‌ورسوم و دیگر زمینه‌های فکری جوامع دست یافت.

بعد از ظهور اسلام، این دین از نظر اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بر جامعه‌ها تأثیر گذاشت. هنر نیز تحت تأثیر این دین در این جامعه‌ها دچار تغییر و تحولاتی شد و با نام جدید هنر اسلامی شناخته شد (شفاعی بجستان، زنگنه: ۱۴۰۱). هنر اسلامی در ابتدا با الهام از هنر رومی، هنر مسیحی ابتدایی (به‌خصوص هنر بیزانسی) و هنر ساسانی توسعه یافت و بعدها از هنر عشایری آسیای مرکزی نیز الهام گرفت. هنر چینی در نقاشی اسلامی، سفالگری و منسوجات اسلامی نقشی سازنده داشته است (شاهرودی و همکاران، ۱۴۰۱). امروزه هنر اسلامی یکی از دوران‌های شکوهمند تاریخ هنر و یکی از ارزشمندترین دستاوردهای بشری در عرصه هنری به‌شمار می‌آید که شامل انواع متنوعی از هنر همچون معماری اسلامی، خوشنویسی، نقاشی، سفالگری، قالیبافی، فرش بافی، گلدوزی اسلامی و مانند آن‌ها می‌شود (باحجب قدسی و همکاران، ۱۴۰۱).

به‌همراه گسترش و توسعه دامنه هنرهای اسلامی، ظهور فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) نیز دریچه جدیدی را فراروی جهان گشوده و بر جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها تأثیر گذاشت. انسان‌ها سعی نمودند تا با افزایش دانش خود در این زمینه، از آن به شکل‌های گوناگون استفاده کنند. در جهان امروز، استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و نیز نفوذ آن در زوایای مختلف زندگی بشری، موجب تحولات بزرگی در حوزه هنر و مناسبات حاکم بر جامعه بشری و انسانی شده که از آن به‌عنوان انقلاب اطلاعات یاد می‌شود. امروزه، فناوری اطلاعات و ارتباطات، جزئی جدایی‌ناپذیر از زندگی انسان‌ها شده و پیدایی صور نوین ارتباط، شبکه‌های بزرگ اطلاعاتی و اینترنتی، زمینه‌ساز ایجاد فضاهای اجتماعی جدیدی گردیده است؛ فضاهایی بدون مرز که روابط، ابعاد و مهارت‌های اجتماعی افراد را تحت تأثیر قرار داده است. شبکه‌های اجتماعی به دلیل جذابیت ذاتی که دارند هر روزه تعداد زیادی از جوانان را مجذوب خود می‌کنند. جوانان زمان بسیار زیادی از وقت خود را صرف گشت‌وگذار در شبکه‌های اجتماعی می‌کنند و چیزهای زیادی از آن می‌آموزند. شبکه‌های اجتماعی عمومی اینترنتی و تلفن همراه متعددی در دنیا طراحی و پیاده‌سازی شده که با اهداف گوناگونی مورد استفاده افراد قرار گرفته است. امروزه در فضای مجازی، شرکت‌های بسیاری اقدام به راه‌اندازی شبکه‌های مختلف اجتماعی نموده‌اند که از طریق آن امکان ارسال و دریافت فایل تصویری صوتی و ویدئویی را برای کاربران فراهم می‌کند. آموزش‌های بسیاری در فضای مجازی ارائه می‌شود که از آموزش موسیقی گرفته تا سفالگری، نقاشی، خطاطی و... را شامل می‌شود. امروزه با گسترش اینترنت، استفاده از خدمات شبکه‌های اجتماعی، روزبه‌روز محبوبیت بیشتری پیدا می‌کند (تولایی و همکاران، ۱۳۹۴).

با افزایش سرعت تحولات حوزه فناوری اطلاعات، پلتفرم‌های متعددی از شبکه‌های اجتماعی نظیر فیس‌بوک، اینستاگرام، لینکدین، توییتر و... به‌وجود آمده‌اند که ضمن ارائه بستر ارزشمند و مناسب ارتباطی به کاربران خود،

فرستی استثنایی برای درآمدزایی و تبلیغ صاحبان کار محسوب می‌شود. جنبه سرگرمی و آموزشی این شبکه‌ها باعث شده که زوایای قوی دیگری مثل ابعاد مالی و ارتباطات کاری، جلوه‌ای خاص پیدا کنند که به‌مثابه تغییر در شئون و ابعاد مختلف زندگی انسان امروزی است. لذا بایستی توجه نمود که حضور عاملان در روند تحولات آینده، کاهش تهدیدات و افزایش فرصت‌ها و گزینه‌ها در این فضاها، نیازمند رویکردی آینده‌پژوهانه خواهد بود که امکان کنشگری در رخدادهای آینده را فراهم نماید. از این رو، مطالعات آینده‌پژوهی هنر نیز بدون درک عمیق گذشته و انتقال مؤلفه‌های اصلی و الهام‌بخش آن به آینده میسر نخواهد شد. مطالعات آینده با بهره‌گیری از گستره‌ای از متدولوژی‌ها و تجزیه و تحلیل منابع، بجای تصور خطی از آینده به گمانه‌زنی‌های مطالعاتی در مورد امکان‌پذیریش، بین چندین آینده می‌پردازد (شاهرویدی و همکاران، ۱۴۰۱). مطالعات آینده‌پژوهی در حوزه هنرهای اسلامی نیز می‌تواند نگرش به یک آینده خطی و جبری را در جهت‌گزینش آینده‌های مطلوب از بین آینده‌های محتمل، تغییر داده و توانایی برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های کلان در حوزه هنر اسلامی در فضای مجازی با سناریوهای مختلف و ترجیحی را میسر سازد (طاهری دمنه، غیائی زارچ، ۱۳۹۹).

آینده فضای مجازی با تمام آشفتگی‌ها، ابهام‌ها و عدم اطمینان‌های خود بی‌تردید یکی از مهم‌ترین فضاهایی است که فرصت‌های بزرگ پیشتازی در حوزه‌های مختلف و از جمله هنرهای اسلامی را در خود نهفته دارد و طبیعتاً کسانی بیش‌ترین شانس بهره‌گیری از این فرصت‌ها را دارند که از پیش خود را آماده کرده و در کمین آن‌ها نشسته و برای بهره‌برداری از وضعیت‌های گوناگون متصور، تمرین نموده و آمادگی‌های لازم را کسب کرده باشند. حال با توجه به مطالب بیان شده پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال است که سناریوی مطلوب توسعه هنرهای اسلامی در فضاهای مجازی و خصوصاً پلتفرم اینستاگرام کدام‌اند و چگونه می‌توان آنها را انتخاب و تعیین نمود؟

با بررسی تحقیقات صورت‌گرفته در حوزه فرهنگ و هنر و شبکه‌های اجتماعی مشاهده می‌شود که هر یک از تحقیقات کوشیده‌اند تا به نوبه خود از یک زاویه مشخص به بررسی ابعاد مختلف این موضوعات بپردازند. از جمله تحقیقات جدید این حوزه می‌توان به مطالعه باحجب قدسی و همکاران (۱۴۰۰) اشاره نمود که در پژوهش خود به بررسی چرایی تغییرات و تحولات سیاسی دهه‌های اخیر با هدف نقش آینده‌پژوهی در شکل‌گیری گفتمان سیاست‌گذاری فرهنگی هنری در ایران به‌ویژه بر هنر افق ۱۴۱۷ پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که آینده‌پژوهی با مهارت‌های تغییرات و ارزش‌ها، انسجام فرهنگی را پایدار می‌سازد. از دیدگاه محققین، آینده‌پژوهی هنر معاصر، راهکار مناسبی جهت ارتقای جایگاه هنر، شناخت فرصت‌ها و تهدیدهای آینده باتکیه بر تحولات علمی و فناوری‌های نوظهور و خلاقانه است. لذا آینده‌پژوهی می‌تواند هنر را به خدمت گرفته تا از آن برای ساخت آینده بهتر استفاده نماید. زکریایی و رحیمی (۱۴۰۰) در تحقیق خود به آینده‌پژوهی هنر گیوه‌بافی شهرستان دهقان پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش گویای آن بوده که براساس ۶ عامل پیشران کلیدی، ۴ سناریوی درنای امید، سیمرغ، ای کیو سان و شازده کوچولو ارائه شده است. ایجاد این عوامل باعث جذب، تقویت و توانمندسازی تخصصی هنرجویان و همچنین تداوم، رونق و توسعه (فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی) هنر گیوه‌بافی می‌شود و می‌توان آینده مطلوبی برای این هنر ایرانی - اسلامی انتظار داشت. در مطالعه دیگری توسط اسمعیلی، کیقبادی (۱۳۹۸) اظهار شده است که توجه به فناوری‌های نوین در آینده جهان امری ضروری و لازم بوده و فرهنگ و هنر اسلامی نیز نیازمند توجه بیشتر به نقش آن در تشکیل تمدن نوین اسلامی خواهد بود. در مطالعه دیگری شوهانی و حسینی (۱۳۹۷) به بررسی تأثیر فضای مجازی بر زبان و ادبیات فارسی پرداخته و بیان نموده‌اند که نقش فضاهای مجازی در انتشار و گسترش شعر معاصر بسیار مهم و بارز است. در بررسی دیگری

آذرگون (۱۳۹۴) بیان می‌نماید که دولت‌ها و گروه‌های اجتماعی می‌توانند با استفاده از وسایل ارتباط جمعی مانند روزنامه، رادیو، تلویزیون و اینترنت سیاست‌های فرهنگی و هنری خود را در جامعه تبلیغ و یا آموزش داده و آن‌ها را به گفتمان مسلط در جامعه تبدیل کنند و سطح اطلاعات و یا آگاهی عمومی در جامعه و فرهنگ عمومی را ارتقا دهند. معین‌الدینی و خلیلی زیدانلو (۱۳۹۴) در پژوهش خود با هدف معرفی هنر دیجیتال و تأثیر آن بر فناوری نوین رسانه تعاملی بیان می‌کنند که تأثیر فناوری دیجیتال باعث دگرگونی فعالیت‌هایی مانند نقاشی، رسم، مجسمه‌سازی، هنرهای صوتی و موسیقی شده است. از منظر پژوهشگران، در حالی که شکل‌های جدید مانند هنر اینترنت، هنر چیدمان دیجیتال، و واقعیت مجازی، به‌عنوان شیوه‌های هنری شناخته می‌شوند. انقلاب دیجیتال در شروع رشدی سریع در صنعت و تکنولوژی الکترونیک و رایانه را سبب شده است. در تاریخ بشر دو حوزه فرهنگ و هنر و تکنولوژی و صنعت دائماً در حال تأثیرگذاری متقابل بر هم بوده‌اند و تغییر و تحول هر کدام اثر مستقیمی بر طرف مقابل بجای گذارده است.

این پژوهش از نوع نظری - کاربردی است که برای اجرای آن از روش توصیفی - پیمایشی استفاده شده است. روش پژوهش در این مطالعه، اکتشافی آمیخته (کمی - کیفی) هست. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه کارشناسان و خبرگان حوزه هنرهای و فضای مجازی استان هست. داده و اطلاعات موردنظر در این مطالعه به دو صورت اسنادی با ابزار فیش‌برداری و میدانی با ابزار پرسش‌نامه و با توجه به ادبیات موضوع و از طریق انجام مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته با خبرگان و متخصصانی که با روش نمونه‌گیری در دسترس و هدفمند انتخاب شده‌اند، جمع‌آوری شده است. این فرایند تا رسیدن به مرحله اشباع نظری با ۱۶ نفر انجام گردید. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و تدوین راهبردها و استراتژی‌ها از تکنیک SWOT بهره گرفته شده و مبنای کار قرار گرفت. این تکنیک یک روش مناسب برای تحلیل محیط‌های داخلی و خارجی و انجام تصمیم‌گیری سیستماتیک و راهبردی است که طی آن نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت‌ها شناسایی شده و بهترین استراتژی‌ها نیز توسط آن مشخص می‌شود.

نتیجه‌گیری

فناوری‌های نوین ارتباطی عصر جدید که دستاورد شبکه جهانی اینترنت هستند، تمامی ابعاد و حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و حتی هنری را دچار تغییر و تحول کرده‌اند. شناخت کلیه فناوری‌ها و شبکه‌های اجتماعی و ابعاد آن نقش بسیار مهمی در تغییر شیوه زندگی و فرهنگ عمومی دارد.

آینده‌پژوهی باتکیه بر تحولات علمی و فناوری‌های نوظهور و خلاقانه می‌تواند تا با شناخت فرصت‌ها و تهدیدها، نقاط ضعف و قوت راه‌کارهای مناسبی جهت مقابله با نااطمینانی ارائه دهد. آینده‌پژوهی هنر را به خدمت گرفته تا از آن برای ساخت آینده بهتر استفاده کند. پژوهش در حوزه هنر در دهه‌های اخیر با توجه به رشد و پیشرفت تکنولوژی به‌طور خاص گسترش یافته است. از آنجایی که جهان امروز و به‌ویژه هنرها نیز با شتاب مناسبی در حال تغییر بوده و دانش بشری نیز هر ساله بیشتر می‌شود، نیاز به پدیده آینده‌پژوهی، برنامه‌ریزی و توسعه نیز بیشتر احساس می‌شود. از این رو، در این مطالعه نیز با استفاده از یک رویکرد تحلیلی - توصیفی سعی گردید تا با استفاده از نظرات خبرگان، نقاط ضعف، قوت، تهدیدها و فرصت‌های مربوط به هنرهای اسلامی در شبکه‌های مجازی مهمی نظیر اینستاگرام مورد بررسی قرار گرفته و استراتژی مناسب این حوزه با توجه به موارد ذکر شده تعیین شود. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که عدم حضور جدی سازمان‌های فرهنگی و هنری در آموزش و ترویج هنرهای اسلامی به‌عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف موجود در پلت فرم اینستاگرام است که به‌عنوان مانعی در شناساندن و توسعه هنرهای اسلامی مطرح می‌گردد. در مقابل، ترویج و

ارتقای سطح دانش و مهارت‌های هنری نیز مهم‌ترین نقطه قوت این پلتفرم هست. کاهش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم استفاده‌کنندگان از این رسانه اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین فرصت و برملاشدن برخی حریم‌های خصوصی به‌عنوان مهم‌ترین تهدید موجود در فضای مجازی و استفاده از این رسانه اجتماعی شناخته می‌شود.

نتایج حاصل از بررسی ماتریس داخلی و خارجی نیز نشان داد که باتوجه به امتیازات ارائه شده به عوامل داخلی و خارجی، مناسب‌ترین استراتژی پیشنهادی، استراتژی رشد و ساخت هست. استراتژی رشد و ساخت، شامل نفوذ در بازار، توسعه بازار و توسعه محصول هست که طی آن از فرصت‌های موجود به‌منظور تحقق آینده مطلوب و آرمانی حداکثر استفاده به عمل خواهد آمد. لذا فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی که در بستر اینترنت فعالیت دارند، علی‌رغم داشتن مضرات و خطرات جدی در تمامی حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، در صورت استفاده صحیح و مدیریت شده می‌تواند به‌عنوان ابزاری مناسب جهت توسعه و ترویج فرهنگ و هنر و خصوصاً هنرهای اسلامی- ایرانی مورد استفاده قرار گیرد.

در شبکه‌های اجتماعی مجازی که هر کاربران بی‌شماری را جذب خود می‌نماید هر شخص حقیقی و حقوقی می‌تواند به‌نام خود، گروه، حزب، سازمان، کسب‌وکار صنفی، صفحه‌ای گشوده و با تکمیل پروفایل کاربری خود، خانواده و دوستانش، زمینه شغلی و تحصیلی، دیدگاهش به زندگی، مذهب، علاقه‌های هنری، علمی، موسیقی، ورزشی و تفریحی را معرفی نموده و محتوای صوتی، تصویری یا مکتوب شخصی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مورد نظر را با استفاده از امکانات شبکه، در کم‌ترین زمان ممکن با دیگر اعضا در تمامی نقاط جهان به اشتراک بگذارد. این گستره بی‌نظیر ارتباطی در عین داشتن پاره‌ای از چالش‌ها و خطرات، جذابیت و مزیت‌های بی‌شماری دارد که در صورت مدیریت اصولی آن، منافع و فواید بی‌شماری را در حوزه ترویج علم، فرهنگ و نهایتاً هنرهای اسلامی- ایرانی به همراه خواهد داشت. طبیعی است کسانی از این فناوری استفاده بیشتری خواهند داشت که با آگاهی و شناخت بهتر، وارد این فضا شوند.

منابع و مأخذ:

آذرگون، نسرين. (۱۳۹۴). نقش رسانه‌ها در توسعه فرهنگی». کنفرانس بین‌المللی مدیریت، فرهنگ و توسعه اقتصادی. مشهد: مؤسسه تحقیقاتی رایمند پژوه.

احمدزاده کرمانی، روح‌الله. (۱۳۹۰). بازانديشي در فرهنگ و رسانه. تهران: انتشارات چاپار.

الرافی، انور. (۱۳۷۷). تاریخ هنر در سرزمین‌های اسلامی. ترجمه: عبدالرحیم فنوت، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

اسمعیلی، عبدالکریم؛ کیقبادی، علیرضا. (۱۳۹۸). «تأثیر متقابل فرهنگ و فناوری در ایجاد سازمان‌های آینده‌ساز با تأکید بر تمدن نوین اسلامی». همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دوره چهارم.

باحجب قدسی، ساناز؛ شاهرودی، فاطمه و مطرنیا، مهدی. (۱۴۰۰). «نقش آینده‌پژوهی در شکل‌گیری سیاست‌گذاری هنر در ایران». ماهنامه علمی (مقاله علمی-پژوهشی) جامعه‌شناسی سیاسی ایران، شماره چهارم، ۲۱۴-۱۹۸.

بخشی، بهاره؛ نصیری، بهاره و بختیاری، آمنه. (۱۴۰۱). «نقش و کارکرد شبکه‌های اجتماعی (مطالعه موردی شبکه اجتماعی کفه مام، شبکه ای برای مادران و کودکان)». پژوهشنامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. شماره دوم، ۵۹-۳۷.

تولایی، روح‌الله. (۱۳۹۳). «آینده‌پژوهی، روندهای خدمات فضای مجازی ایران در فرایند تکنولوژیک جهانی شدن با روش دلفی». فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن. شماره چهاردهم، ۲۱۳-۹۲.

تولایی، روح‌الله؛ صباغی، زهرا و طوطیانوش، حمیدرضا. (۱۳۹۴). «آینده‌پژوهی فرصت‌ها و تهدیدات شبکه‌های اجتماعی برای جوانان (با استفاده از تکنیک چرخه آینده)». دومین کنفرانس ملی آینده‌پژوهی جمهوری اسلامی ایران با رویکردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات. ۱۷ خردادماه، تهران.

حقیقت، عبدالرفیع. (۱۳۶۹). تاریخ هنرهای ملی و هنرمندان ایرانی. جلد اول، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.

سلیمانی ساسانی، مجید. (۱۳۹۸). «تحولات هنر در عصر فضای مجازی. دومین نشست از سلسله نشست‌های «عصر فضای مجازی و جهان آینده». پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی با همکاری پژوهشگاه فضای مجازی در سرای آوینی. پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی.

سهرابی مقدم چافجیری، ایمان و اکبرنژاد دموچالی، حسین. (۱۴۰۱). «بررسی نقش هوش مصنوعی در بازسازی بناهای تاریخی ایران». جستارنامه فرهنگ و هنر اسلامی، شماره ۳، ۱۰۶-۹۲.

شاهرودی، فاطمه؛ مطهرنیا، مهدی؛ کامرانی، بهنام و باحجب قدسی، ساناز. (۱۴۰۱). «نقش آینده‌پژوهی در شکل‌گیری سیاست‌گذاری هنر در ایران». فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، دوره ۵، شماره ۴، ۲۱۴-۱۹۸.

شریف شیخ‌الاسلامی، سید جواد؛ نظری‌زاده، فرهاد و گائینی، احمد. (۱۴۰۰). «تحلیل روندها و پیش‌رانه‌ای مؤثر بر شبکه‌های اجتماعی آینده». فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، شماره ۲۷، ۳۹۹-۳۵۹.

شفاعی بجستان، رسول و زنگنه شهرکی، سلاجقه. (۱۴۰۱). «آینده‌پژوهی تأثیر فضای مجازی بر شعر ایران». دوفصلنامه علمی آینده‌پژوهی ایران، دوره ۷، شماره ۲، ۱۰۱-۷۹.

شوهانی، علیرضا؛ حسینی، سارا. (۱۳۹۷). «بررسی وجوه تأثیر فضای مجازی بر زبان و ادبیات معاصر». زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تبریز شماره ۷۱، ۱۰۱-۷۵.

قربان زاده سوار، قربانعلی؛ رحمتی، مهدی؛ ناطقی، هاشم. (۱۳۹۵). «رسانه و هویت ملی (تأثیر رسانه بر شاخص‌های هویت ملی). رسانه و فرهنگ». پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۱، ۱۳۵-۱۱۳.

طاهری دمنه، محسن؛ غیاثی زارچ، ابوالقاسم. (۱۳۹۹). «نقش عناصر نمادین در ساخت آینده تأملی آینده‌پژوهانه بر نقش رسانه در بازآفرینی اساطیر». فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ - ارتباطات، شماره پنجاه و یکم، ۶۲-۳۹.

زکریایی کرمانی، ایمان و رحیمی، افسانه. (۱۴۰۰). «آینده‌پژوهی هنر گیوه‌بافی شهرستان دهاقان». دوفصلنامه هنرهای صناعی ایران، دوره ۴، شماره ۲، شماره پیاپی ۷۷، ۵۰-۳۷.

عرفان منش، ایمان. (۱۳۹۳). «بازنمایی مولفه‌های اجتماعی هنرهای ایرانی-اسلامی (مفهوم و سنخ‌شناسی هنرهای اسلامی تا پیش از فرایند مدرن شدن)». دو فصلنامه علمی-پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی، شماره ۱۲، ۱۲۲-۱۰۳.

کریمی، محسن؛ کشاورزی، رضا. (۱۳۹۳). «ضرورت آینده‌پژوهی در فقه اسلامی». فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی. شماره ۷، ۸۴-۷۱.

محمدی، کلهر؛ رحمان‌زاده، سیدعلی. (۱۳۹۶). «بررسی رابطه رسانه مورد استفاده با میزان گرایش به ارزش‌های دموکراسی» مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران». شماره ۴، ۳۸-۲۱.

ملکی‌فر، عقیل. (۱۳۸۵). الفبای آینده‌پژوهی. تهران: مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی کرانه علم.

معین‌الدینی، محمد؛ خلیلی زیدانلو، محمدرضا. (۱۳۹۴). «تحلیلی بر هنر دیجیتال و تأثیر آن بر تکنولوژی رسانه‌های تعاملی». دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی.

مهدوی‌نژاد، محمدجواد. (۱۳۸۱). «هنر اسلامی در چالش مفاهیم معاصر و افق‌های جدید». نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۲، ۳۲-۲۳.

معماریان‌نژاد، محمد. (۱۳۸۶). «آینده‌پژوهی، الزامات و الگوها». ماهنامه نگرش راهبردی، شماره ۸۵، ۸۵-۶۵.

موسوی‌گیلانی، سیدرضی. (۱۳۸۶). «سنجش مؤلفه‌های هنر اسلامی با هنر مدرن». فصلنامه عصر آدینه، پیاپی ۲، ۱۳-۲۴.

مینایی‌پور، مرضیه. (۱۳۹۷). «خطر پیشرفت علم و فناوری در آینده جهان اسلام و ایران و بررسی آسیب‌ها و تهدیدهای آن برای انسان و جامعه». پانزدهمین همایش پژوهش‌های نوین در علوم رفتاری.

مهرپویا، جمشید. (۱۳۸۸). «درآمدی بر شناخت هنرهای سنتی ایران». مجله رشد آموزش هنر. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش وزارت آموزش و پرورش، شماره ۱۸، ۴۹-۴۵.

Chung, C. (۲۰۰۰). "Ahome on the web", presentation of self on personal homepage; in D.Gaunlett(ed). Web.Studeis: rewiring media studies for the digital age; London: Amold.

Lyons,K. (۲۰۰۰). Using for the future: Contract management and the environmental challenge.